

**Skupština Crne Gore
Parlamentarni institut
Istraživački centar**

ZAKONSKA RJEŠENJA U VEZI SA LUSTRACIJOM U ZEMLJAMA REGIONA

Podgorica, decembar 2020. godine

Broj: 22/2020

Klas. br: 00-52-4/20-

Datum: decembar 2020. godine

Pripremio: Istraživački centar Skupštine Crne Gore

** Istraživački centar Skupštine Crne Gore, prilikom izrade istraživačkih radova, koristi se javno dostupnim podacima i podacima iz baza ograničenog pristupa, strogo vodeći računa o kredibilnosti izvora. Centar ulaže sve razumne napore da informacije sadržane u istraživačkom radu budu tačne i potpune, ali ne snosi odgovornost za eventualnu netačnost i nepotpunost istih. Istraživački radovi se koriste samo u svrhu za koju su izrađeni, a u skladu sa Pravilima o izradi istraživačkih radova. Stavovi izrečeni u tekstu ne predstavljaju zvaničan stav Skupštine Crne Gore, niti neophodno drugih institucija ili organizacija čiji se podaci koriste za izradu rada.*

*** Svi pojmovi upotrijebljeni u istraživačkom radu u muškom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose.*

SADRŽAJ

UVOD.....	3
GLAVNI NALAZI ISTRAŽIVANJA.....	7
1. SMJERNICE SAVJETA EVROPE U VEZI SA PROPISIMA O LUSTRACIJI	9
2. KOMPARATIVNI PREGLED ZAKONSKIH RJEŠENJA O LUSTRACIJI U POJEDINIM ZEMLJAMA REGIONA.....	11
2.1 USLOVI ZA OGRANIČENJE VRŠENJA JAVNE FUNKCIJE, PRISTUP DOKUMENTIMA I SARADNJA SA ORGANIMA DRŽAVNE BEZBJEDNOSTI U SJEVERNOJ MAKEDONIJI	11
2.1.1 Ključne odredbe koje je sadržao Zakon o postupku lustracije iz 2012. godine	15
2.1.2 Komisija za provjeru činjenica – sastav i nadležnosti	16
2.2 ODGOVORNOST ZA KRŠENJE LJUDSKIH PRAVA U SRBIJI	19
2.2.1 Ključne odredbe koje je sadržao Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava iz 2003. godine	21
2.2.2 Postupak i pravila u vezi sa ispitivanjem odgovornosti za kršenje ljudskih prava	23
2.2.3 Organi za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava	25
2.2.4 Mjere zbog kršenja ljudskih prava.....	25
IZVORI INFORMACIJA.....	27

UVOD

Prilikom nastojanja da se definiše koncept lustracije potrebno je razmotriti brojna pravna, politikološka i sociološka određenja samog pojma. U principu, pojam lustracija latinskog je porijekla (lat. *lustratio*) i, u tom smislu, znači religiozno, ritualno čišćenje od grijeha kod starih Rimljana¹ ili ispitivanje savjesti², dok u političkom smislu, lustracija predstavlja postupak kojim se iz javnih službi i političkog života isključuju kompromitovani predstavnici stare vlasti (u postkomunističkim zemljama u tranziciji)³. Uvidom u akademske radove i analize, autori na različite načine definišu i shvataju lustraciju. Na primjer, prema pojedinim autorima⁴, budući da se u najširem smislu može posmatrati kao pravno uređivanje pitanja koja se su se desila u prošlosti, lustracija bi mogla da bude shvaćena prvenstveno kao preventivni instrument, te kao takva zaslužuje valjano i osmišljeno pravno normiranje, kako u suprotnom ne bi imala negativne efekte. Stoga, odgovarajuće pravno normiranje podrazumijeva inkorporiranost u pravni sistem u cilju usklađenosti sa već utemeljenim pravnim institutima i načelima koja predstavljaju oslonac svake uređene pravne države.⁵

U kontekstu razvoja pojma i pojave, lustraciju je potrebno sagledati i u istorijskom kontekstu, pa se u smislu u kojem se danas najčešće spominje vezuje za države centralne i istočne Evrope, tačnije one u kojima je došlo do pada komunističkog režima i uvođenja demokratije. U tom smislu, neodvojivi je dio šireg procesa koji se u literaturi naziva „dekomunizacija“, a koja pored različitih tumačenja, u osnovi znači iskorjenjivanje nasljeđa komunističkog sistema u društvu i politici.⁶ Sa druge strane, u literaturi se navodi i to da se lustracija ne mora nužno vezivati za nasljeđe komunističke prošlosti, već se posmatra kao određena vrsta „tranzicione pravde“ koja se uspostavlja u periodu nakon ratova ili nakon pada vlasti autoritarnih ili totalitarnih režima.⁷ U svakom slučaju, lustracioni proces u literaturi najčešće se dijeli na „tvrdu“ ili „meku“ lustraciju, što bi u konačnom moglo imati implikacije na eventualne povrede principa vladavine prava ili kršenje ljudskih prava.⁸

U svojim različitim oblicima, lustracija je kao proces, u pravnom ili političkom smislu, bila prisutna u nekoliko zemalja koje su prošle određenu vrstu tranzicije, uglavnom u kontekstu donošenja posebnih zakona. Među zemljama koje su sprovele mjere i usvojile zakone koji uređuju ovaj postupak bile su: Istočna Njemačka, Čehoslovačka, Bugarska, Albanija, Poljska, Litvanija, Letonija, Mađarska, Srbija, Rumunija i Makedonija. Međutim, gotovo da nije bilo jedinstvenog načina uređivanja ovog postupka među zemljama. Na primjer, među prvim takvim zakonima bio je Zakon o lustraciji **Čehoslovačke** br. 451/1991 (kasnije Zakon o lustraciji Češke Republike) koji je propisivao diskvalifikaciju, smjenu i otpuštanje visokorangiranih komunističkih kadrova, članova tajne policije i njihovih saradnika sa

¹ Ivan Klajn, Milan Šipka, Veliki rečnik stranih reči i izraza, Prometej, Novi Sad, 2008.

² Bratoljub Klaić, Rječnik stranih izraza, Školska knjiga, Zagreb 2007.

³ I. Klajn, M. Šipka, *ibid.*

⁴ Aleksandar Stevanović, LUSTRACIJA: POJAM I PRAVNI ASPEKTI, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja 2018 / Vol. XXXVII / 3 / 109-123

⁵ *Ibid.*

⁶ Milan Cakić, LUSTRACIJA U EVROPI I SRBIJI: MOTIVACIJA ZA DONOŠENJE ZAKONA O LUSTRACIJI I NJIHOVE DRUŠTVENE FUNKCIJE, Sociologija 3/2010, 285-306

⁷ A. Stevanović, *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

vodećih pozicija u javnoj upravi, snagama bezbjednosti te zakonodavnim i izvršnim pozicijama u državnoj hijerarhiji. U praksi, sprovođenje procesa u ovoj zemlji, prema navodima u literaturi, imalo je za posljedicu lišavanje ljudi određenih prava, što je u suprotnosti sa liberalnom demokratijom, te su takve odredbe zakona o lustraciji izazvale reakcije brojnih međunarodnih organizacija za zaštitu ljudskih prava. Zakon je dobio je kritike na osnovu zakonskih rješenja o kolektivnoj krivici, diskriminaciji na osnovu političkih uvjerenja, nepoštovanju pretpostavke nevinosti, te odsustva prava građana da traže zaštitu pred nezavisnom komisijom za žalbe.⁹

Nasuprot tome, u **Njemačkoj** je primjena lustracije, za razliku od Češke, zasnovana na individualnom kriterijumu i kategoriji kršenja ljudskih prava. Kroz lustracioni postupak, odnosno tzv. „diskvalifikaciju“ prošao je veliki broj ljudi. Lustracija je detaljno sprovedena, pa je na primjer u oblasti prosvjete otpušten značajan procenat ukupnog obrazovnog kadra koji je pripadao nekadašnjoj Njemačkoj Demokratskoj Republici. Takođe, lustracija je sprovedena u pravosuđu, jer se, kako se navodi u akademskim analizama, smatralo da sudije koje su vršile pravosudne funkcije u bivšem režimu ne mogu iste te funkcije obavljati i u demokratskom sistemu. Prvenstveno se to odnosilo na sudije koje su bile bliske prethodnom sistemu i donosile politički pristrasne presude, pa je posebnom procedurom provjeravan rad sudija.¹⁰ Konkretno, u Njemačkoj su nakon pada Berlinskog zida, dokumenta i dosijei Službe bezbjednosti Njemačke Demokratske Republike (Štazi) postali dostupni svima u skladu sa Zakonom o dokumentima Službe državne bezbjednosti bivše Njemačke Demokratske Republike (Zakon o dokumentima Štazija)¹¹ koji je usvojen 1991. godine, a posljednji put izmijenjen 2018. godine, čime je građanima omogućen uvid u dokumenta i lične dosjee. Prema podacima Agencije za dokumenta Štazija, u periodu od 1991. do 2019. godine više od tri miliona građana zatražilo je uvid u dokumenta Štazija.¹²

Među primjerima zemalja koje su imale zakone o lustraciji su i Albanija i Rumunija. U **Albaniji** takav zakon po drugi put usvojen je 2008. godine, a stupio je na snagu godinu dana kasnije, 2009. godine (sedam godina nakon što je prethodni zakon koji je uređivao to pitanje prestao da važi) osnivanjem posebne komisije sa mandatom do kraja 2014. godine, koja je bila zadužena za provjeru državnih funkcionera u pogledu aktivnosti saradnje i povezanosti sa komunističkom tajnom policijom Sigurimi u periodu od 1944. do 1990. godine. Prije nego što je zakon usvojen, između ostalih i Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi (OSCE, *Organization for Security and Co-operation in Europe*) suprotstavila se tome izražavajući zabrinutost da bi vlada potencijalno mogla vršiti selektivnu primjenu zakona protiv svojih protivnika. Nakon što je Zakon stupio na snagu, Savjet Evrope je u mišljenju naveo da krivica mora biti dokazana u svakom pojedinačnom slučaju, zatim da pravo na odbranu, pretpostavka nevinosti i pravo na žalbu moraju biti zagarantovani, te da lustracija mora biti

⁹ Jasmin Hasić, Lustracija kao okosnica demokratske transformacije društva i tranzicijske pravde u Češkoj Republici, Časopis za domaće, njemačko i evropsko pravo, broj 2/2014

¹⁰ Miodrag Radojević, Lustracija u Srbiji - ilustracija nemoći demokratskih promena, HERETICUS - Časopis za preispitivanje prošlosti, Vol. II (2009)

¹¹ Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (Stasi-Unterlagen-Gesetz — StUG)

<https://www.bstu.de/assets/bstu/de/Downloads/stasi-unterlagen-gesetz-StUG.pdf> (4.12.2020)

¹²The Agency of the Federal Commissioner for the Stasi Records (BStU) How many requests have been received? <https://www.bstu.de/en/the-agency/tasks-of-the-bstu/#c246> (4.12.2020)

vremenski ograničena kako u pogledu sprovođenja, tako i u pogledu vršenja provjera. Ustavni sud proglasio je ovaj zakon neustavnim.¹³ **Parlament Rumunije** usvojio je Zakon o lustraciji u februaru 2012. godine.¹⁴ Pod postupkom lustracije trebalo je da se nađu sva ona lica koja su tokom skoro 50 godina komunističkog uređenja imala rukovodeće funkcije. U svakom slučaju, cilj zakona bio je više razotkrivanje nego kažnjavanje. Međutim, Zakon je dva puta proglašen neustavnim, te u praksi, postkomunistička lustracija u Rumuniji zapravo nije ni sprovedena. Tijelo koje je bilo formirano za razotkrivanje bivših saradnika komunističke tajne policije bilo je suočeno sa brojnim birokratskim preprekama; u međuvremenu, nasljeđe bivšeg komunističkog režima u toj zemlji i dalje zaokuplja društvo.¹⁵

U pogledu lustracije, značajno je napomenuti Rezoluciju Parlamentarne skupštine Savjeta Evropa br. 1906 (1996) o mjerama za uklanjanje nasljeđa bivših komunističkih totalitarnih sistema u kojoj se navodi da postupak lustracije može biti u skladu sa principima demokratske države utemeljene na vladavini prava, ukoliko se zadovolje određeni kriterijumi. U tom smislu, Rezolucija sadrži Smjernice za obezbjeđivanje usklađenosti propisa o lustraciji sa principima države utemeljene na vladavini prava (*Poglavlje 1*).

Konačno, Evropski sud za ljudska prava u Strazburu u više navrata izjašnjavao se o usklađenosti propisa o lustraciji sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama, te nekoliko puta pozivao na razmatranje zakonodavstva (ili pojedinih djelova) u nekim od zemalja koje su primjenjivale mjere lustracije upućujući na pojedine odredbe Konvencije.¹⁶ Među takvim slučajevima ESLJP su: *Turek protiv Slovačke*¹⁷, *Matyjek protiv Poljske*¹⁸, *Luboch protiv Poljske*¹⁹, te *Ždanoka protiv Letonije*²⁰. Sud je u principu poštovao istorijsku potrebu ovih zemalja za sprovođenjem lustracije, te naveo da država ima opravdan interes za sprovođenje lustracije nad osobama koje obavljaju najviše funkcije, istovremeno naglašavajući da ukoliko država sprovodi takve mjere mora svim licima obezbijediti uživanje svih procesnih garancija koje imaju u skladu sa Konvencijom u pogledu svih postupaka koji su u vezi sa lustracijom. Takođe, Sud je prihvatio stav da u određenim slučajevima države

¹³ Bertelsmann Stiftung, BTI 2012 — Albania Country Report. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2012.

https://www.bti-project.org/content/en/downloads/reports/country_report_2012_ALB.pdf (5.12.2020)

¹⁴ LEGE lustratiei, privind limitarea temporară a accesului la unele funcții și demnități publice pentru persoanele care au făcut parte din structurile de putere și din aparatul represiv al regimului comunist în perioada 6 martie 1945 – 22 decembrie 1989 http://www.cdep.ro/pls/proiecte/docs/2006/pr282_06.1.pdf (3.12.2020)

¹⁵ Bertelsmann Stiftung, BTI 2020 Country Report — Romania, Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2020.

https://www.bti-project.org/content/en/downloads/reports/country_report_2020_ROU.pdf (3.12.2020)

¹⁶ Venice Commission, Amicus Curiae Opinion on the Law on the cleanliness of the figure of high functionaries of the public administration and elected persons of Albania, 13 October 2002, page 8

¹⁷ ECHR, Case of Turek v. Slovakia judgment of 14 February 2006.

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22turek%20v%20slovakia%22%5D%22itemid%22:%5B%22001-72354%22%5D%7D> (4.12.2020)

¹⁸ ECHR, Case of Matyjek v. Poland judgment of 24 April 2007

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22matyjek%20v%20slovakia%22%5D%22itemid%22:%5B%22001-80219%22%5D%7D> (4.12.2020)

¹⁹ ECHR, Case of Luboch v. Poland judgment of 15 January 2008

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22CASE%20OF%20LUBOCH%20v.%20POLAND%22%5D%22itemid%22:%5B%22001-84373%22%5D%7D> (4.12.2020)

²⁰ ECHR, Case of Ždanoka v. Latvia judgment of 16 March 2006

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22C5%BE%20danoka%22%5D%22itemid%22:%5B%22001-72794%22%5D%7D> (4.12.2020)

imaju interes da sačuvaju tajnost pojedinih dokumenata (pa i onih koji su u vezi sa bivšim režimima), ali da se takve situacije mogu smatrati izuzetnim.²¹

*Predmet ovog rada, u skladu sa upućenim zahtjevom, je predstavljanje zakonskih rješenja u vezi sa postupkom lustracije u zemljama regiona. U tom cilju, Istraživački centar prikupio je, sistematizovao i predstavio podatke u vezi sa navedenom temom za sljedeće zemlje regiona: **Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Sjeverna Makedonija i Srbija**. Osim toga, u radu su predstavljene smjernice Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope iz 1996. godine u vezi sa donošenjem propisa koji uređuju postupak lustracije. Podaci koji su korišćeni za potrebe izrade rada prikupljeni su uvidom u zakonodavstvo navedenih zemalja, studije, akademske analize i naučne radove, te iz ostalih relevantnih izvora, tamo gdje je to u radu eksplicitno i navedeno.*

GLAVNI NALAZI ISTRAŽIVANJA

U zemljama koje su analizirane u ovom radu **ne postoje važeća zakonska rješenja u vezi sa sprovođenjem lustracije**. Međutim, takvi zakoni u određenim vremenskim periodima **bili su na snazi u Sjevernoj Makedoniji i Srbiji**. Nasuprot tome, u **Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj**, uprkos pokušajima uvođenja mjera i mehanizama za sprovođenje lustracije, posebni zakoni koji uređuju to pitanje nikada nijesu usvojeni.

Kada su u pitanju Sjeverna Makedonija i Srbija, mjere u vezi sa lustracijom koje su **bile predviđene posebnim zakonima** potrebno je sagledati u okviru niza okolnosti karakterističnih za svaku zemlju ponaosob, pa se u tom smislu ne može govoriti o sprovođenju jedinstvenog modela u dvijema zemljama. Kao prvo, lustracija se u ovim zemljama pojavila u dva različita oblika: postupak lustracije **u Srbiji** podrazumijevao je **ispitivanje odgovornosti kandidata za javne funkcije i nosilaca javnih funkcija za kršenje ljudskih prava**, dok je ovaj proces u **Sjevernoj Makedoniji** predviđao **uslove za ograničenje vršenja javne funkcije za sve kandidate za javne funkcije, nosioce javnih funkcija**, idući i korak dalje u odnosu na Srbiju jer je obuhvatao i nekadašnje nosioce funkcija, koji su ostvarivali saradnju sa organima državne bezbjednosti.

Razlike među nekadašnjim zakonskim rješenjima o lustraciji Sjeverne Makedonije i Srbije očigledne su kako u pogledu **vremena samog usvajanja zakona**, tako i u pogledu **vremenskog okvira primjene lustracije**. Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava Srbije **usvojen je 2003. godine** i njime su u smislu vremenskog okvira lustracije bila obuhvaćena sva **kršenja ljudskih prava izvršena nakon 23. marta 1976. godine, odnosno od dana stupanja na snagu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima**. Sa druge strane, prvi zakon koji je uređivao pitanje lustracije u Sjevernoj Makedoniji usvojen je **2008. godine**, da bi nakon par izmjena i odluke Ustavnog suda o neustavnosti zakonskog rješenja, **Parlament 2012. godine usvojio novi zakon** o utvrđivanju uslova za ograničenje vršenja javne funkcije, pristup dokumentima i objavljivanje saradnje sa organima državne bezbjednosti. Kao vremenski okvir lustracije bio je utvrđen period od donošenja Deklaracije Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja o osnovnim pravima građana **(2. avgust 1944. godine) do dana primjene Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja (2006. godine)**. U oba slučaja, period važenja zakona bio je **deset godina**.

²¹ Alan Uzelac, (Ne)savladive prepreke lustraciji: Quis custodiet ipsos custodes?, Europski glasnik, No.16, 2011, 153-168

U pogledu **spiska javnih funkcija koje podliježu lustraciji**, oba zakona taksativno su navodila gotovo sve značajne državne funkcije, među kojima su npr. poslanici, ministri, sudije, direktori javnih preduzeća i slično, pri čemu je zakon u Sjevernoj Makedoniji obuhvatao i osnivače, nosioce rukovodećih funkcija u organima i novinare u komercijalnoj radiodifuznoj kompaniji i neprofitnoj radiodifuznoj ustanovi koja ima licencu za obavljanje radiodifuzne djelatnosti, kao i osnivače, nosioce rukovodećih funkcija u tijelima i novinare zaposlene u štampanim medijima; predsjednike, potpredsjednike, članove organa i tijela političkih partija, poglavare i članove organa i tijela vjerskih zajednica, te osnivače i članove organa i tijela javnih organizacija. Zakon u Srbiji eksplicitno je **isključivao** ispitivanje odgovornosti na osnovu činjenice **pripadnosti određenoj političkoj stranci ili grupi**, koja sama po sebi nije mogla biti motiv lustracije, izuzev kada je riječ o zločinačkom udruženju.

Formiranje **posebnog, nezavisnog tijela (komisije)** sa zadatkom vršenja provjere i utvrđivanja činjenica u postupku lustracije **koje parlament bira dvotrećinskom većinom** od ukupnog broja poslanika (Sjeverna Makedonija), odnosno **većinom glasova prisutnih poslanika** (Srbija), bilo je predviđeno u obje zemlje. Međutim, kada je u pitanju **sastav**, članovi ovog tijela u Sjevernoj Makedoniji bili su iz reda lica sa visokim ličnim i profesionalnim integritetom, a funkcija člana komisije bila je nespojiva sa vršenjem drugih javnih funkcija, profesija, aktivnosti ili dužnosti. Osim toga, član komisije nije moglo biti lice koje je član organa političke partije. Suprotno tome, u Srbiji je bilo propisano da su među članovima, koje je predlagao predsjednik Narodne skupštine, sudije Vrhovnog suda Srbije, istaknuti pravni stručnjaci, zamjenik Republičkog javnog tužioca i poslanici koji su diplomirani pravnici (sa različitih izbornih lista). Članove Komisije, po Zakonu, predlagao je predsjednik Narodne skupštine (za svako mjesto, iz svake grupe bar dva kandidata).

U principu, ključna razlika između zakonskih rješenja o lustraciji u navedenim zemljama bila je ta što Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava u Srbiji, prema dostupnim podacima, zapravo **nikad nije primijenjen u praksi**. Prestao je da važi 2013. godine, istekom predviđenog roka važenja od deset godina od njegovog usvajanja. U Sjevernoj Makedoniji, pak, Zakon koji je uređivao postupak lustracije izazivao je veliku pažnju, budući da je neposredno nakon njegovog usvajanja na zahtjev Ustavnog suda Makedonije, Venecijanska komisija pripremila mišljenje u kojem je, između ostalog, iznijela kritike na račun nedostatka prava lica u postupku lustracije. Evropska komisija takođe je u svojim izvještajima pozvala makedonske vlasti da revidiraju ili ukinu zakon, koji je usvajanjem Predloga zakona o prestanku Zakona o lustraciji **prestao da važi 2015. godine**. Od svog osnivanja pa do 2015. godine, Komisija za provjeru činjenica utvrdila je postojanje saradnje sa organima državne bezbjednosti za više od 300 lica, te izvršila provjeru više od 30.000 lica, nekadašnjih ili aktuelnih nosilaca javnih funkcija, te kandidata za javne funkcije, a među lustriranim licima bili su profesori, pisci, nekadašnji ministri, politički funkcioneri te druge javne ličnosti. Osim toga, **Evropski sud za ljudska prava u Strazburu** u nekoliko slučajeva presudio je da su sprovođenjem postupka lustracije u ovoj zemlji povrijeđena prava predviđena Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama.

U nastavku rada predstavljene su Smjernice Savjeta Evrope u vezi sa propisima o lustraciji, kao i detaljniji pregled odredaba zakonskih rješenja koja su uređivala ovo pitanje u Sjevernoj Makedoniji i Srbiji.

1. SMJERNICE SAVJETA EVROPE U VEZI SA PROPISIMA O LUSTRACIJI

Rezolucija Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope br. 1906 (1996) o mjerama za uklanjanje nasljeđa bivših komunističkih totalitarnih sistema²² u pogledu lustracije, koju pojedine zemlje smatraju neophodnom u cilju isključivanja iz vršenja vlasti lica na visokim položajima u komunističkom sistemu, predviđa da taj postupak može biti u skladu sa principima demokratske države utemeljene na vladavini prava, ukoliko se zadovolje sljedeći kriterijumi:

- ✚ Krivica, koja je pojedinačna, a ne kolektivna, mora se dokazati u svakom pojedinačnom slučaju - ovo naglašava potrebu za pojedinačnim, a ne kolektivnim, sprovođenjem lustracije;
- ✚ Pravo na odbranu, pravo na pretpostavku nevinosti i pravo žalbe sudu mora biti zagarantovano;
- ✚ Osveta nikada ne može biti cilj ovakvih mjera, niti bi trebalo dozvoliti političku ili društvenu zloupotrebu rezultata procesa lustracije;
- ✚ Svrha lustracije nije kažnjavanje lica za koja se pretpostavlja da su kriva, to je zadatak tužilaca u skladu sa krivičnim zakonom, već zaštita novonastale demokratije.²³

Parlamentarna skupština u Rezoluciji stoga preporučuje da se obezbijedi da zakoni koji uređuju postupak lustracije i slične administrativne mjere budu u skladu sa zahtjevima države zasnovane na vladavini prava i usmjereni osnovna ljudska prava i proces demokratizacije. U tom smislu, u Smjernicama za obezbjeđivanje usklađenosti propisa o lustraciji sa principima države utemeljene na vladavini prava²⁴ navode se sljedeći principi:

- ✚ Lustracijom treba da upravlja posebno formirana nezavisna komisija sačinjena od uglednih građana koje predlaže predsjednik države, a bira parlament;
- ✚ Lustracija se može koristiti samo za uklanjanje ili značajno smanjenje prijetnje koju subjekat lustracije predstavlja po stvaranje održive slobodne demokratije korišćenjem svog položaja da se uključi u kršenje ljudskih prava ili da blokira proces demokratizacije;
- ✚ Lustracija se ne može koristiti za kažnjavanje, odmazdu ili osvetu; kazna se može izreći samo za prethodno krivično djelo u skladu sa krivičnim zakonom i svim postupcima i zaštitnim mjerama u okviru krivičnog gonjenja;
- ✚ Lustracija treba da bude ograničena na pozicije/položaje u vezi sa kojima postoji dobar razlog da se vjeruje da je lice moglo predstavljati značajnu opasnost po ljudska prava ili demokratiju, odnosno na imenovana lica u državnim službama (*state offices*) koje imaju značajnu odgovornost za donošenje ili izvršavanje vladinih politika i prakse koje se odnose

²² Resolution 1096 (1996), Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507> (5.12.2020)

²³ Ibid, paragraph 12

²⁴ Report on measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian system, Doc. 7568, 3 June 1996 (attached to the Resolution 1096): Guidelines to ensure that lustration laws and similar administrative measures comply with the requirements of a state based on the rule of law <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7506&lang=EN> (5.12.2020)

na unutrašnju bezbjednost ili državnim službama u okviru kojih može biti naređeno i/ili izvršeno kršenje ljudskih prava, kao što su tijela za sprovođenje zakona, bezbjednosno-obavještajne službe, sudstvo i tužilaštvo;

- ✚ Lustraciju ne bi trebalo primjenjivati na izborne funkcije, osim ako kandidat na izborima to sam zatraži - birači imaju pravo da biraju koga god žele;
 - ✚ Lustraciju ne bi trebalo primjenjivati na pozicije u privatnim ili djelimično privatnim organizacijama, budući da je veoma malo pozicija, ako ih uopšte i ima, u takvim organizacijama koje mogu da podrivaju ili predstavljaju prijetnju osnovnim ljudskim pravima i demokratskom procesu;
 - ✚ Diskvalifikacija za određenu funkciju zasnovana na lustraciji ne bi trebalo da traje duže od pet godina, budući da sposobnost pozitivne promjene u stavovima i ponašanju pojedinca ne bi trebalo da bude potcijenjena; mjere lustracije bi trebalo da se okončaju najkasnije do 31. decembra 1999. godine, jer bi novi demokratski sistem do tada trebalo da se konsoliduju u svim bivšim komunističkim zemljama;
 - ✚ Licima koja su naredila ili značajno pomogla u izvršenju ozbiljnih kršenja ljudskih prava može biti zabranjeno obavljanje funkcije; ukoliko je organizacija izvršila ozbiljna kršenja ljudskih prava, smatra se da je član, zaposleni ili agent učestvovao u njima ukoliko je obavljao funkciju rukovodioca u organizaciji, osim ako može potvrditi da nije učestvovao u planiranju, usmjeravanju ili sprovođenju takvih politika, praksi ili radnji;
 - ✚ Nijedna osoba ne smije biti predmet lustracije samo zbog povezanosti ili aktivnosti u vezi sa organizacijom koja je bila legalna u vrijeme takvog udruživanja ili aktivnosti (osim navedenog u prethodnom stavu), ili zbog ličnog mišljenja ili uvjerenja;
 - ✚ Lustracija se može izvršiti samo u pogledu radnji, zapošljavanja ili članstva od 1. januara 1980. do pada komunističke diktature, jer je malo vjerovatno da će lice koje nije počinilo kršenje ljudskih prava u posljednjih deset godina to učiniti sada (ovaj rok se, naravno, ne odnosi na kršenja ljudskih prava koja se gone u skladu sa krivičnim zakonima);
 - ✚ Lustracija „svjesnih saradnika“ dozvoljena je samo u odnosu na pojedince koji su zaista ozbiljno učestvovali u vladinim službama (poput obavještajnih službi) u ozbiljnim kršenjima ljudskih prava koja su zapravo naškodila drugima, te koji su znali ili je trebalo da znaju da bi njihovo ponašanje moglo nanijeti štetu;
 - ✚ Lustracija se ne može sprovesti nad licem koje je bilo mlađe od 18 godina u trenutku uključenosti u navedene radnje, ili licem koje je djelovalo pod prinudom;
- Ni u kom slučaju lice ne može biti lustrirano a da mu se se ne obezbijedi puni postupak zaštite, uključujući, ali ne ograničavajući se na pravo na branioca (dodjeljuje se ukoliko lice ne može da priušti iz finansijskih razloga), da se suoči i ospori dokaze koji se koriste protiv njega, da ima pristup svima dostupnim optužujućim i oslobađajućim dokazima, da predstavi svoje dokaze, da ima javna saslušanja ako to zatraži, te pravo na žalbu nezavisnom sudu.

Osim toga, u Rezoluciji 1096 Parlamentarna skupština Savjeta Evrope preporučuje da zaposleni koji su otpušteni sa svojih radnih mjesta na osnovu propisa o lustraciji ne smiju u načelu gubiti svoja prethodno stečena finansijska prava. U izuzetnim slučajevima, kada je vladajuća elita bivšeg režima obezbijedila sebi veća penzijska prava u odnosu na ona koja važe za opštu populaciju, ta prava treba da budu smanjena do nivoa prava običnih ljudi.²⁵

²⁵ Ibid, paragraph 13

Parlamentarna skupština Savjeta Evrope u kontekstu totalitarnih komunističkih režima usvojila je i Rezoluciju 1481 o potrebi međunarodne osude zločina totalitarnih komunističkih režima 2006, u kojoj između ostalog navodi da su totalitarni komunistički režimi koji su vladali u srednjoj i istočnoj Evropi, bez izuzetka, obilježili masovna kršenja ljudskih prava, pozivajući se u tom slučaju i na Rezoluciju 1096.

2. KOMPARATIVNI PREGLED ZAKONSKIH RJEŠENJA O LUSTRACIJI U POJEDINIM ZEMLJAMA REGIONA

Ovo poglavlje sadrži detaljan pregled zakonskih rješenja koja su uređivala proces lustracije u Srbiji i Sjevernoj Makedoniji, a koja više nijesu na snazi. U Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj ranije je bilo pokušaja uvođenja postupka lustracije, koji su se završavali neuspješno, iako je godinama nakon toga lustracija bila tema koja je zaokupljala javnost u tim zemljama.

Konkretno, kada je u pitanju **Bosna i Hercegovina**, Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH je na 73. sjednici, održanoj 23. marta 2010. godine, usvojio zaključak kojim je **Vijeće ministara BiH bilo zaduženo da pripremi i u parlamentarnu proceduru uputi Zakon o lustraciji u BiH**.²⁶ U skladu sa Programom rada Vijeća ministara Bosne i Hercegovine za 2012. godinu, za realizaciju navedenog zaključka Predstavničkog doma Vijeće ministara BiH na 119. sjednici, održanoj 22. aprila 2010. godine zadužilo je Ministarstvo pravde BiH da pripremi Zakon o lustraciji.²⁷ Međutim, prema dostupnim podacima, **ovaj zakon nije upućen u parlamentarnu proceduru**.²⁸

Što se tiče **Hrvatske**, ni ona **nikada nije uvela mjere** i mehanizme poput onih koje podrazumijevaju postupak lustracije. Međutim, bilo je pokušaja uvođenja postupka i mjera lustracije, konkretno, podnošenjem *Predloga zakona o uklanjanju posljedica totalitarnog komunističkog režima* dva puta Hrvatskom saboru od strane poslanika u februaru 1998. godine i oktobru 1999. godine, koji su doživjeli neuspjeh.²⁹

2.1 USLOVI ZA OGRANIČENJE VRŠENJA JAVNE FUNKCIJE, PRISTUP DOKUMENTIMA I SARADNJA SA ORGANIMA DRŽAVNE BEZBJEDNOSTI U SJEVERNOJ MAKEDONIJI

Prvi zakon koji se ticao procesa lustracije u Makedoniji (sadašnja Sjeverna Makedonija) usvojen je 2008. godine kao **Zakon o dodatnim kriterijumima za vršenje javne funkcije** (uz izmjene i dopune 2009. i 2011. godine³⁰). Prvobitne verzije zakona predviđjele su vremenski okvir za lustraciju od 1944. godine, odnosno od osnivanja Antifašističke skupštine

²⁶ Nastavak 73. sjednice Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH: vidjeti Zapisnik, str. 14 <https://www.parlament.ba/session/SessionDetails?id=1662&lang=bs> (3.12.2020)

²⁷ Program rada Vijeća ministara BiH za 2012. godinu

http://www.savjetministara.gov.ba/akti/program_rada/default.aspx?id=16457&langTag=hr-HR (3.12.2020)

²⁸ Parlamentarna skupština BiH: Zakoni u prethodnim sazivima

<https://www.parlament.ba/Law/SearchLaws?page=2&CategoryId2=on&MandateId2=7> (3.12.2020)

²⁹ Anđelko Milardović, *Elite Groups in the Waves of Democratization and Lustrations*, Lustration and Consolidation of Democracy and the Rule of Law in Central and Eastern Europe, Political Science Research Centre Zagreb, 2007, p. 86-108

³⁰ ЗАКОН ЗА ИЗМЕНУВАЊЕ И ДОПОЛНУВАЊЕ НА ЗАКОНОТ ЗА ОПРЕДЕЛУВАЊЕ ДОПОЛНИТЕЛЕН УСЛОВ ЗА ВРШЕЊЕ НА ЈАВНА ФУНКЦИЈА Службен весник на РМ, бр. 24 од 25.02.2011. година

narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM) do stupanja na snagu zakona o dodatnim kriterijumima, tačnije 2008. godine, a kasnije do kraja važenja zakona (pet godina od dana stupanja na snagu). Međutim, Ustavni sud Republike Makedonije je 2010. godine, a zatim i 2012. godine donio odluku da, između ostalog, vremenski okvir u kojem se primjenjuje Zakon nije u skladu sa Ustavom. Skupština Republike Makedonije usvojila je 2012. godine novi zakon u vezi sa lustracijom, tačnije **Zakon o utvrđivanju uslova za ograničenje vršenja javne funkcije, pristup dokumentima i objavljivanje saradnje sa organima državne bezbjednosti**, koji je obuhvatao vremenski period za lustraciju **od 1944. godine** (kako je bilo predviđeno i prethodnim Zakonom o dodatnim kriterijumima za vršenje javne funkcije) pa **do dana početka primjene Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja** (2006. godina). U završnim i prelaznim odredbama bilo je predviđeno da se Zakon o utvrđivanju uslova za ograničenje vršenja javne funkcije, pristup dokumentima i objavljivanje saradnje sa organima državne bezbjednosti (u daljem tekstu: Zakon koji uređuje postupak lustracije) primjenjuje **deset godina od dana izbora sastava Komisije za provjeru činjenica**.

Protiv ovog zakona inicijativu je podnio Helsinški komitet za ljudska prava Makedonije, nakon čega je predsjednik Ustavnog suda Makedonije u novembru 2012. godine zatražio **mišljenje Venecijanske komisije**. Venecijanska komisija je, na zahtjev, sredinom decembra objavila ***Amicius curiae* mišljenje o Zakonu** (tzv. *amicae curiae brief*)³¹ čiji cilj je zapravo bio pružanje materijala Sudu u vezi sa usklađenošću ovog zakona sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, te elementi iz uporednog ustavnog prava kako bi obogatili sopstveno razmatranje slučaja. U svakom slučaju, konačnu riječ u vezi sa obavezujućim tumačenjem makedonskog ustava i ograničenjima koja daje zakonu o lustraciji imao je Ustavni sud. Ukratko, Venecijanska komisija naglasila je da je takvo tumačenje obavezujuće za sve nacionalne institucije u okviru sudske i zakonodavne grane vlasti, koje su dužne da ga poštuju i da ga se pridržavaju. Takođe, **u navedenom mišljenju**, Venecijanska komisija istakla je da uvođenje mjera lustracije dugo nakon početka procesa demokratizacije u zemlji rizikuje da stvori sumnju u njihovu stvarnu svrhu, da osveta ne bi trebalo da prevlada nad zaštitom demokratije, te da su za to su potrebni ubjedljivi razlozi. U mišljenju se dalje navodi da s obzirom na to da je svrha lustracije da zabrani licima sa antidemokratskim načinom ponašanja vršenje javne funkcije, te imajući u vidu to da ne treba potcjenjivati mogućnost pozitivnih promjena u ponašanju i postupcima pojedinca, primjena mjera za lustraciju radnji koje su se dogodile prije 21 do 68 godina (ili čak 31 do 78 godina do prestanka važenja Zakona) može, ako je uopšte ikako moguće, biti opravdana samo na osnovu najtežih oblika zločina, posebno masovnih i višestrukih kršenja ljudska prava, za koja su, takođe, po krivičnom zakonu predviđene ozbiljne zatvorske kazne. Primjena mjera lustracije u odnosu na djela počinjena nakon završetka totalitarnog režima može biti opravdana samo u svijetlu izuzetnih historijskih i političkih uslova, i to ne u zemlji sa odavno uspostavljenim okvirom za funkcionisanje demokratskih institucija, imajući u vidu da demokratski ustavni poredak treba da se brani direktno primjenom vladavine prava i zaštite ljudskih prava. Politički, ideološki i partijski razlozi ne bi trebalo da budu osnova za primjenu mjera lustracije, jer

³¹ Opinion no. 624/2012, Amicus Curiae Brief on the Law on determining a criterion for limiting the exercise of public office, access to documents and publishing, the co-operation with the bodies of the state security ("Lustration Law") of "the former Yugoslav Republic of Macedonia" adopted by the Venice Commission At its 93rd Plenary Session (Venice, 14-15 December 2012) [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2012\)028-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2012)028-e) (24.11.2020)

stigmatizacija i diskriminacija političkih protivnika ne predstavljaju prihvatljivo sredstvo političke borbe u zemlji zasnovanoj na principu vladavine prava.³²

Dalje, prema mišljenju Vencijanske komisije, primjena mjera lustracije u odnosu na funkcije u organizacijama koje djelimično ili u potpunosti pripadaju privatnom sektoru prevazilazi cilj lustracije, odnosno isključivanje iz vršenja vlasti lica ukoliko im se ne može vjerovati da bi je vršili u skladu sa demokratskim principima. Osim toga, Venecijanska komisija navela je da na vrlo precizan način treba definisati spornu vezu sa totalitarnim režimom,

Venecijanska komisija procijenila je da je odsustvo lica iz postupka pred Komisijom za provjeru činjenica u suprotnosti sa njegovim pravom na odbranu, posebno sa pravom na jednakost strana. Postupak pred Komisijom za provjeru i žalbeni postupak trebalo bi da budu detaljno regulisani kako bi se ispoštovali principi vladavine prava i odgovarajućeg zakonskog postupka. Takođe, imena lica koja se smatraju saradnicima trebalo bi objaviti tek nakon pravosnažne sudske odluke, samo u slučaju kada je saradnja konačno i valjano dokazana, imajući u vidu negativne posljedice objavljivanja imena lica po njihovu reputaciju.³³

U Izvještaju Evropske komisije o napretku za 2014. godinu navodi se da je Ustavni sud odbio inicijativu za ispitivanje ustavnosti kontroverznog Zakona koji propisuje postupak lustracije, bez obzira na to što je prethodno zatražio i dobio mišljenje Venecijanske komisije.³⁴

Nakon toga, Evropska komisija je u dokumentu iz 2015. godine koji se odnosio na hitne prioritetne reforme u Makedoniji³⁵, a nastao je kao rezultat izvještaja Grupe nezavisnih eksperata EK sa zadatkom da ispita systemske probleme u pogledu vladavine prava u Makedoniji³⁶ (tzv. **Pribeov izvještaj**³⁷), pozvala makedonske vlasti da riješe ozbiljne nedostatke i izmijene ili ukinu Zakon koji uređuje postupak lustracije i njegovu primjenu (pozivajući se na *amicus curiae* Venecijanske komisije) u pogledu vremenskog perioda lustracije, mjera zaštite protiv političkih, ideoloških i partijskih razloga koji se koriste kao osnova za lustraciju, te mjera koje štite identitet subjekata do konačne odluke suda.³⁸

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ The former Yugoslav Republic of Macedonia, Progress Report 2014, European Commission, October 2014 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-progress-report_en.pdf (23.11.2020)

³⁵ European Commission, URGENT REFORM PRIORITIES FOR THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA (JUNE 2015) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150619_urgent_reform_priorities.pdf (23.11.2020)

³⁶ The former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts' Group on systemic Rule of Law issues relating to the communications interception revealed in Spring 2015, Brussels, June 2015 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150619_recommendations_of_the_senior_experts_group.pdf (23.11.2020)

³⁷ Izvještaj je nazvan po nekadašnjem direktoru EK Rajnhardu Pribeu (*Reinhard Priebe*) koji je bio na čelu Grupe eksperata.

³⁸ Ibid.

Nakon Pribeovog izvještaja u kome je izražena zabrinutost u vezi sa nezavisnošću Komisije za provjeru činjenica i potreba da se riješe pitanja u vezi sa Zakonom koji uređuje postupak lustracije, uslijedila je brza reakcija³⁹, pa je nekoliko poslanika u julu 2015. godine uputilo Parlamentu **Predlog zakona o prestanku važenja Zakona o utvrđivanju uslova za ograničenje vršenja javne funkcije, pristup dokumentima i objavljivanje saradnje sa organima državne bezbjednosti, koji je usvojen po skraćenom postupku**. Zakon o prestanku Zakona koji uređuje postupak lustracije **stupio je na snagu 1. septembra 2015. godine**, čime je rad Komisije za provjeru činjenica ograničen. Naime, Komisija je prema Zakonu dobila pravo da na određeno vrijeme od dvije godine završi sve postupke koji su u toku a u vezi sa kojima je donijela rješenje, bez prava na pokretanje novih postupaka. Postupci lustracije koji su u toku i za koje Komisija još nije bila donijela rješenje, zaustavljeni su. U Obrazloženju Predloga zakona o ukidanju Zakona koji uređuje postupak lustracije⁴⁰, između ostalog, navodi se podatak da je Komisija od osnivanja do 2015. godine utvrdila postojanje saradnje sa organima državne bezbjednosti za više od 300 lica, a izvršila provjeru više od 30.000 lica, nekadašnjih ili sadašnjih nosilaca javnih funkcija, te kandidata za javne funkcije, kao i to da su među lustriranim licima bili profesori, pisci, nekadašnji ministri, politički funkcioneri te druge javne ličnosti.⁴¹ Istovremeno, zakon nije ukinut sa obrazloženjem da sadrži određene nedostatke i zbog problematične prirode koja je istaknuta u Pribeovom izvještaju, naprotiv, već zagovornici njegovog ukidanja navode da je ispunio ciljeve zbog kojih je usvojen i zbog toga postoji potreba za njegovim ukidanjem.⁴²

Brojni slučajevi koji su se odnosili na kršenje prava lustriranih lica vodili pred nadležnim nacionalnim sudovima,⁴³ a Evropski sud za ljudska prava u Strazburu u nekoliko navrata presudio je da su postupci lustracije u Makedoniji kršili Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. Među slučajevima koje je država izgubila pred ESLJP, od kojih jedan 2019. godine, su slučaj *Ivanovski protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*⁴⁴, slučaj *Karajanov protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*⁴⁵, te slučaj *Bileski protiv Sjeverne Makedonije*⁴⁶.

Konačno, u Izvještaju američkog *State Department*-a o ljudskim pravima u Makedoniji iz 2017. godine⁴⁷, navodi se da je 29. avgusta 2017. godine Komisija za lustraciju podnijela

³⁹ М. Ц. Николовска, М. Митевски, Т. Ристевски, ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО ПРОЦЕСОТ НА ЛУСТРАЦИЈА, Здружение на граѓани Институт за човекови права, Скопје, август 2016

⁴⁰ Предлог на закон за престанување на важење на Законот за определување на услов за ограничување за вршење на јавна функција, пристап на документи и објавување на соработката со органите на државната безбедност, ОБЈАСНУВАЊЕ на содржината на одредбите на Предлог законот, Скопје, јули 2015. година

⁴¹ Ibid.

⁴² Николовска, Митевски, Ристевски, ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ ECHR, CASE OF IVANOVSKI v. THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA, JUDGMENT, STRASBOURG, 21 January 2016, dostupna na hrvatskom jeziku na sljedećem linku:

[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:\[%22HRV%22\],%22appno%22:\[%2229908/11%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-183048%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22HRV%22],%22appno%22:[%2229908/11%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-183048%22]}) (24.11.2020)

⁴⁵ ECHR, CASE OF KARAJANOV v. THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA, STRASBOURG, JUDGMENT, 6 April 2017 [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22KARAJANOV%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22\],%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-172563%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22KARAJANOV%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-172563%22]}) (23.11.2020)

⁴⁶ ECHR, CASE OF BILESKE v. NORTH MACEDONIA, JUDGMENT, STRASBOURG, 6 September 2019, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22%20CASE%20OF%20BILESKE%20v.%20NORTH%20MACEDONIA%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22\],%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-193465%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22%20CASE%20OF%20BILESKE%20v.%20NORTH%20MACEDONIA%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-193465%22]}) (24.11.2020)

⁴⁷ U.S. Department of State, 2017 Country Reports on Human Rights Practices: Macedonia,

Parlamentu izvještaj o aktivnostima od 2009. do 2017. godine, te da je Parlament 13. septembra iste godine ukinuo rad Komisije bez rasprave.⁴⁸

2.1.1 Ključne odredbe koje je sadržao Zakon koji uređuje postupak lustracije iz 2012. godine

Zakon o utvrđivanju uslova za ograničenje vršenja javne funkcije, pristup dokumentima i objavljivanje saradnje sa organima državne bezbjednosti iz 2012. godine⁴⁹ subjekte koji podliježu objavljivanju saradnje sa organima državne bezbjednosti definisao je u tri grupe:

- **kandidati za nosioce javnih funkcija,**
- **lica koja u tom trenutku vrše javnu funkciju,**
- **lica koja su nekadašnji nosioci javnih funkcija.**

Osim toga, Zakon je propisivao uslove koji ograničavaju vršenje javne funkcije, postupak u vezi sa pristupom, otkrivanjem, upotrebom dokumenata državne bezbjednosti Republike Makedonije i civilnih i vojnih organa državne bezbjednosti SFRJ u periodu od donošenja Deklaracije Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja o osnovnim pravima građana (2. avgust 1944. godine) do dana primjene Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, te nadležnosti Komisije za utvrđivanje činjenica (tijela koje je bilo uspostavljeno u skladu sa Zakonom).

Lista kategorija lica koja su bila obuhvaćena Zakonom dugačka je i odnosila se na: predsjednika države, poslanika, predsjednika i potpredsjednika Parlamenta, predsjednika i članove Vlade, gradonačelnike i predsjednike opština, sudije svih sudova, članove Sudskog savjeta i državne tužioce, pravobranitelja, njegove zamjenike i službenike na rukovodećim pozicijama u toj instituciji, guvernera, viceguvernera Narodne banke, kao i službenike na rukovodećim pozicijama, generalnog sekretara, zamjenike i rukovodioce u Parlamentu, te Službi predsjednika države, državne i generalne sekretare u drugim institucijama, sekretare opština i glavnog grada, rukovodeća lica sa posebnim dužnostima i ovlaštenjima, vojna i civilna lica, starješine u Vojsci, Ministarstvu unutrašnjih poslova, Ministarstvu odbrane, članove Akademije nauke i umjetnosti, odgovorna lica u ustanovama visokog obrazovanja (privatnim i državnim), direktore i članove upravnih i nadzornih odbora u javnim preduzećima čiji je osnivač država ili lokalna samouprava, članove upravnih odbora i direktore državnih fondova, članove savjeta, upravnog odbora, izvršne direktore i novinare u javnom radiodifuznom servisu, funkcionere, rukovodeća lica i službenike na rukovodećim pozicijama u skladu sa Zakonom o državnim službenicima, notare, izvršitelje, advokate i medijatore, šefove diplomatskih misija i međunarodnih organizacija, odnosno konzule, te ostala lica koja vrše funkciju u službama od javnog značaja.

Osim navedenih kategorija, Zakon se odnosio na: osnivače, nosioce rukovodećih funkcija u organima i novinare u komercijalnoj radiodifuznoj kompaniji i neprofitnoj radiodifuznoj

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Закон за определување на услов за ограничување за вршење на јавна функција, пристап на документи и објавување на соработката со органите на државната безбедност, Службен весник бр.86/2012, 9. јули 2012. године <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/80924D5650FF7640A735E52BC6AFDF4B.pdf> (24.11.2020)

ustanovi koja ima licencu za obavljanje radiodifuzne djelatnosti, kao i na osnivače, nosioce rukovodećih funkcija u tijelima i novinare zaposlene u štampanim medijima; predsjednike, potpredsjednike, članove organa i tijela političkih partija, poglavare i članove organa i tijela vjerskih zajednica, te osnivače i članove organa i tijela javnih organizacija.

Izvorom informacija smatrani su, u smislu Zakona, i originalni dokumenti koje čuvaju: pojedinci ili pravna lica, te državni organi bez obzira na propise i akte kojima se definišu rokovi za njihovo čuvanje ili uništavanje i klasifikaciju.

Lice obuhvaćeno Zakonom, za koje je Komisija za provjeru činjenica (u daljem tekstu: Komisija) utvrdila da je zabilježeno u dosijeima organa državne bezbjednosti Republike Makedonije i civilnih i vojnih organa državne bezbjednosti SFRJ **kao tajni saradnik, operativna veza ili tajni obavještajac tokom operativnog prikupljanja obavještenja i podataka** (u daljem tekstu: informacija) koje su obrađivali, čuvali i koristili organi državne bezbjednosti, u obliku automatizovanog ili ručnog prikupljanja podataka i dosijea, kreiranih i vođenih za određene osobe čime su ograničena osnovna prava i slobode građana iz političkih ili ideoloških razloga u komunističkom režimu i iz političkih, ideoloških i partijskih razloga od 17. novembra 1991. do datuma početka primjene Zakona o slobodnom pristupu javnim informacijama i iz kojih su ostvarene materijalne koristi ili koristi pri zapošljavanju ili napredovanju u službi, **ispunjavalo je, u skladu sa Zakonom, uslov za ograničenje kandidature za javnu funkciju ili obavljanja javne funkcije.**

Konkretno, Zakon je predviđao da **Komisija donosi rješenje** kojim se utvrđuje **saradnja sa organima državne bezbjednosti i pravne posljedice takve saradnje po lica**. Sa druge strane, Komisija je, prema Zakonu, utvrđivala i **nepostojanje saradnje** ukoliko na osnovu dostavljenih podataka nije bilo moguće potvrditi svjesnu, tajnu, organizovanu i kontinuiranu saradnju i aktivnosti sa organima državne bezbjednosti.

2.1.2 Komisija za provjeru činjenica – sastav i nadležnosti

Komisija za provjeru činjenica (mak. *Комисија за верификација на фактуме*) predstavljala je **nezavisno i samostalno tijelo**, sa svojstvom pravnog lica, formirano u skladu sa zakonom u cilju sprovođenja postupka u vezi sa pristupom, otkrivanjem i upotrebom dokumenata organa državne bezbjednosti, te obavljanjem saradnje lica - kandidata za nosioce javnih funkcija ili javnih ovlašćenja, bivših i sadašnjih nosilaca javnih funkcija ili bivših i sadašnjih nosilaca javne djelatnosti ili javne funkcije – sa organima državne bezbjednosti. **U pogledu sastava**, Zakonom je bilo propisano da Komisiju čini 11 članova, tj. predsjednik, potpredsjednik i devet članova koje **bira i razrješava Parlament Makedonije dvotrećinskom većinom od ukupnog broja poslanika** iz reda lica sa visokim ličnim i profesionalnim integritetom, na period od pet godina. Kandidati za članove Komisije bili su u obavezi da dostave pisanu izjavu Odboru za izbore i imenovanja Parlamenta, kojom svjesno i odgovorno tvrde da nijesu sarađivali sa organima državne bezbjednosti. Funkcija člana Komisije bila je **nespojiva sa vršenjem druge javne funkcije, kao i vršenjem drugih profesija, aktivnosti ili dužnosti**. Član Komisije nije moglo biti lice koje je član organa političke partije, niti lice koje je pravosnažnom presudom osuđeno za krivično djelo na kaznu

zatvora od najmanje šest mjeseci ili ako mu je izrečena kazna zabrane obavljanja profesije, djelatnosti i dužnosti.

U nadležnost Komisije spadali su sljedeći poslovi:

- prikupljanje, istraživanje, analiza i procjena dokumenata koji sadrže informacije o aktivnostima saradnje i povezanosti sa organima državne bezbjednosti,
- objavljivanje imena lica, kandidata za nosioce javnih funkcija ili javnih ovlašćenja, bivših i sadašnjih nosilaca javnih funkcija ili javnih ovlašćenja za koja je utvrđena saradnja sa organima državne bezbjednosti,
- pružanje pristupa fizičkim licima prikupljenim informacijama o njima, u smislu ovog zakona, na njihov zahtjev ili na zahtjev srodnika u pravoj liniji pa do drugog stepena srodstva, uključujući i ovlašćena lica sa punomoćjem ovjerenim kod notara,
- izdavanje dokumenata u vezi sa saradnjom fizičkih lica sa organima državne bezbjednosti, u smislu zakona,
- pokretanje postupka na inicijativu trećih lica,
- obavješćavanje nadležnih organa u smislu daljeg postupka,
- usvajanje poslovnika,
- priprema polugodišnjeg izvještaja o radu i njegovo podnošenje Parlamentu,
- vođenje registra lica za koje se utvrdi da ispunjavaju uslove koji ograničavaju vršenje javne funkcije.

Prilikom obavljanja nadležnosti, Zakon je predviđao da Komisija traži i dobija besplatne informacije od organa državne bezbjednosti (npr. Uprava državne bezbjednosti i kontraobavještajnih aktivnosti u Ministarstvu unutrašnjih poslova, Vojna služba za bezbjednost pri Ministarstvu odbrane i Agencija za bezbjednost), državnih organa i organa lokalne samouprave i pravnih i fizičkih lica.

Pozvani zvaničnici i građani bili su **u obavezi da se pojave pred Komisijom** u roku od sedam dana radi predaje informacija i dokumenata koji se traže od njih. Takođe, organi koji su vodili baze podataka i registre lica - bivših ili sadašnjih nosilaca javnih funkcija ili bivših ili sadašnjih vršilaca javnih djelatnosti ili javnih ovlašćenja, imali su obavezu da, na zahtjev koji je podnijela Komisija, dostave puno ime i prezime, ime i prezime oca, matični broj i poziciju ovih osoba u tijelu, kao i da obezbijede informacije o kadrovskim promjenama u periodu koji je utvrđen zakonom. Rok za dostavu ovakvih podataka Komisiji bio je 15 dana od dana prijema zahtjeva.

Takođe, fizička i pravna lica i institucije koje posjeduju originalna dokumenta organa državne bezbjednosti bila su dužna su da ih podnesu Komisiji.

Sam **postupak za utvrđivanje i objavljivanje saradnje sa organima državne bezbjednosti** bio je predviđen na način da Državna izborna komisija u roku od 24 sata od trenutka predaje Izjave o kandidaturi u skladu sa Izbornim zakonikom dostavlja Komisiji listu kandidata radi provjere. Rezultati provjere lica su se odmah, a najkasnije narednog dana od dana prijema podataka od organa (Uprava državne bezbjednosti i kontraobavještajnih

aktivnosti u Ministarstvu unutrašnjih poslova, Vojna služba za bezbjednost pri Ministarstvu odbrane i Agencija za bezbjednost) dostavljali Državnoj izbornoj komisiji. Takođe, organ ili tijelo ili funkcioner koji upravlja organom u slučaju kada su sprovodili postupak za izbor i imenovanje na javnu funkciju dostavljali su Komisiji listu kandidata koje je potrebno provjeriti, a Komisija je dostavljala podatke najkasnije u roku od sedam dana od dana prijema podataka od navedenih organa. Komisija je, u skladu sa Zakonom, objavljivala na internet stranicama Komisije rezultate provjere.

Nakon završetka postupka provjere, Komisija je **donosila rješenje kojim se utvrđuje da postoje dokazi o saradnji sa organima državne bezbjednosti** koje se, takođe objavljivalo na internet stranicama Komisije, te dostavljalo Parlamentu, Vladi i Državnoj izbornoj komisiji.

Rješenje o objavljivanju saradnje sa organima državne bezbjednosti sadržalo je puno ime, matični broj, datum i mjesto rođenja, pseudonime koje je lice koristilo i dokumenta koja su korišćena kao dokaz saradnje sa organima državne bezbjednosti, te javnu funkciju ili ovlaštenje koje je dato lice obavljalo, obavlja ili se kandidovalo za tu funkciju. **Protiv rješenja Komisije, u roku od osam dana od dana prijema, lice je moglo pokrenuti postupak pred nadležnim sudom zasnovan na principima prioriteta i hitnosti. Međutim, ukoliko u predviđenom roku nije pokrenut postupak, rješenje postaje konačno i lice nema pravo žalbe.**

Nadležni sud pokretao je u roku od pet dana hitan postupak u kojem je odlučivao po zahtjevu o utvrđivanju nesaradnje sa državnim organima bezbjednosti. O pokretanju postupka pred nadležnim organom podnosilac zahtjeva obavještavao je Komisiju. Nakon što je odluka nadležnog suda stupila na snagu, potvrđujući rješenje Komisije, rješenje Komisije postaje konačno. Nakon konačnog rješenja Komisije, lice nema pravo žalbe.

Zakon je predviđao i **izuzetke u pogledu objavljivanja podataka** o licima koja su sarađivala sa organima državne bezbjednosti, između ostalog u slučaju smrti tog lica ili ukoliko bi lice povuklo kandidaturu za javnu funkciju ili podnijelo ostavku na funkciju nosioca javne funkcije tri dana prije pismenog obavještenja o rezultatima sprovedene provjere. Takođe, bile su predviđene i **kazne zatvora** za prikrivanje, brisanje, dodavanje, uništavanje ili neovlašćeno otkrivanje podataka u vezi sa saradnjom lica sa organima državne bezbjednosti.

Konačno, svako lice, shodno Zakonu, imalo je pristup dokumentima koja sadrže informacije lično o njemu, u cilju utvrđivanja saradnje sa organima državne bezbjednosti. Osim toga, svim licima bio je omogućen pristup dokumentima organa državne bezbjednosti, u smislu zakona, koji se čuvaju u Državnom arhivu⁵⁰ u cilju naučnoistraživačke i obrazovne djelatnosti, u skladu sa odredbama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog karaktera, te propisa i akata o radu Državnog arhiva Republike Makedonije (na zahtjev i uz podnošenje pisane izjave da dobijene informacije neće objaviti).

⁵⁰ U Državnom arhivu čuvaju se dokumenta koja ne smiju biti objavljena.

2.2 ODGOVORNOST ZA KRŠENJE LJUDSKIH PRAVA U SRBIJI

Lustracija u Srbiji počela se, van užih stručnih krugova, razmatrati nakon 5. oktobra 2000. godine. Stručna javnost u Srbiji imala je podijeljena mišljenja o samom pojmu, potrebi i dometima lustracije – od trenutka potencijalnog zakonodavnog uređenja pa sve do njene institucionalizacije.⁵¹ Naime, Narodna skupština Srbije je na sjednici 30. maja 2003. godine po hitnom postupku i na granici kvoruma⁵² usvojila **Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava**⁵³, tzv. zakon o lustraciji, na predlog Građanskog saveza Srbije (GSS). Zakonom su u smislu vremenskog okvira lustracije bila obuhvaćena sva kršenja ljudskih prava izvršena nakon 23. marta 1976. godine, odnosno od dana stupanja na snagu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Sjednici je prisustvovalo 127 poslanika Narodne skupštine od ukupno 250, a za Zakon glasalo je njih 111. Opozicioni poslanici odbili su da glasaju, jer su smatrali da je riječ o političkom aktu čiji je cilj progon političkih protivnika.⁵⁴ U principu, osim što su protivnici zakona skretali pažnju na politički karakter zakona, najčešće korišćeni argument protiv lustracije je da je zakon neustavan, nespojiv sa zakonodavstvom, selektivan, retroaktivan, te da ukida pretpostavku nevinosti.⁵⁵ Predlagači Zakona istakli su da je donošenje ovog akta nužno u procesu prevladavanja autoritarne prošlosti, nastavka započete borbe protiv organizovanog kriminala, te da je u pitanju i riječ o ispunjenju jednog od uslova za ulazak u Evropsku uniju.⁵⁶ Predstavnik predlagača Ivan Andrić (GSS) na sjednici je, u korist Zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava istakao sljedeće: „*Zakon o lustraciji je, u stvari, negacija revanšizma odnosno osvete. To, po našem mišljenju, znači da osveta može postojati tamo gde pojedinci iz vlasti ili vlast u celini krši prava pojedinaca ili grupe pojedinaca koji su građani države, bez mogućnosti da pojedinci na takvo kršenje odgovore ili da se od takvog kršenja zaštite. Ovaj zakon je negacija osvete, upravo iz razloga jer predviđa precizan postupak - jasnu proceduru, instituciju, ograničenje i pravo žalbe za one koji će biti predmet ovog zakona. Na kraju, želeo bih da kažem da je ovaj zakon model meke lustracije. Mi smo ovaj model predložili imajući u vidu da se u našoj zemlji nisu na tom nivou kršila ljudska prava, na kojem su se kršila u nekim drugim komunističkim zemljama. Pri ovoj odluci i pri ovom mišljenju mi i dalje stojimo.*“⁵⁷

Zakon je stupio na snagu 11. juna 2003. godine, a prelaznim i završnim odredbama Zakona (član 34) predviđeno je da se primjenjuje **deset godina od dana stupanja na snagu**,

⁵¹ Vesna Rakić-Vodinić, *An Unsuccessful Attempt of Lustration in Serbia*, Lustration and Consolidation of Democracy and the Rule of Law in Central and Eastern Europe (eds. Vladimira Dvořáková, Anđelko Milardović), Political Science Research Centre Zagreb, 2007, p. 169-182

⁵² Jovica Trkulja, *Aporije pravnog savladavanja autoritarne prošlosti u Srbiji*, HERETICUS - Časopis za preispitivanje prošlosti Vol. VII (2009), No. 1-2, Centar za unapređivanje pravnih studija, str. 35-58

⁵³ ZAKON o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (Službeni glasnik RS, br. 58 od 3. juna 2003, 61 od 13. juna 2003 – ispravka) <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/reg/viewAct/2f3e4458-f3fc-4b33-ba43-3c6b29f3ff11> (1.12.2020)

⁵⁴ J. Trkulja, ibid, str. 44

⁵⁵ Narodna skupština Srbije, Privremene stenografske beleške, 8. sjednica Prvog redovnog zasijedanja, 3. dan rada, Predlog zakona o odgovornosti kršenja ljudskih prava (u naćelu), 29.05.2003. godine <https://otvoreniparlament.rs/transkript/6032?tagId=59831&page=1> (30.11.2020)

⁵⁶ Miodrag Radojević, Lustracija u Srbiji - ilustracija nemoćii demokratskih promena, HERETICUS - Časopis za preispitivanje prošlosti, Vol. II (2009), str. 25

⁵⁷ Narodna skupština Srbije, Privremene stenografske beleške, ibid.

odnosno do 11. juna 2013. godine. Istekom roka za koji je utvrđena njegova primjena, **Zakon je prestao da važi.**

U to vrijeme, u aktuelnim raspravama u državi lustracija se posmatrala u okviru tri ključna konteksta, i to: etičkog, političkog i pravnog. Prema pojedinim autorima⁵⁸, najkompleksnije je bilo određivanje pravne prirode, mjesta i značenja lustracije, o čemu su se vodile oštre polemike u stručnim i javnim raspravama. Zapravo, spisak argumenata protiv lustracije bio je veoma dugačak⁵⁹; između ostalog, smatrana je čistkom, revanšizmom, oblikom kolektivne odgovornosti, spornom, protivurječnom i slično.⁶⁰ Sa druge strane, prema istom autoru, Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, uprkos nedostacima koji se uglavnom odnose na određene pravne praznine, zasnovan je na nekoliko čvrstih postulata: (1) predmet postupka je ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava izvršenih u svojstvu javnog funkcionera; (2) isključeno je ispitivanje odgovornosti na osnovu činjenice pripadnosti određenoj političkoj stranci ili grupi, izuzev zločinačkog udruženja; (3) ispituje se samo pojedinačna odgovornost fizičkog lica; (4) licu čija se odgovornost ispituje garantovano je pravo na odbranu, pravo na saslušanje, te pravo na izjavljivanje dva pravna lijeka: prigovora i žalbe.⁶¹

U Izvještaju Tomasa Hamarberga, komesara Savjeta Evrope za ljudska prava iz 2011. godine, Srbija do tog perioda nije preduzela nikakve mjere u smislu primjene Zakona o odgovornosti za kršenja ljudskih prava, niti je uspostavila komisiju koja bi donosila odluke u vezi sa kršenjem ljudskih prava, kako je bilo predviđeno Zakonom.⁶² Komisija za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava izabrana je 2003. godine, a iz reda svojih članova izabrala je predsjednika i potpredsjednika, međutim u pogledu sastava bila je nepotpuna (imala je osam, umjesto devet članova) i nije imala potrebne uslove za rad.⁶³ Takođe, Komisija je usvojila Poslovnik⁶⁴ koji je u pogledu načina rada, prikupljanja i izvođenja dokaza, popunio određene praznine koje su postojale u zakonu.⁶⁵ Prof. dr Vesna Rakić-Vodinelić, koja je ujedno i bila jedan od članova Komisije, smatrala je da će Poslovnik Komisije, kao i sam zakon, najvjerovatnije imati samo istorijski karakter, budući da su članovi Komisije godinu dana nakon osnivanja podnijeli ostavku (2004. godine), te da Skupština nije izabrala novu Komisiju.⁶⁶

Grupa poslanika u novembru 2010. godine predložila je izmjene i dopune Zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, koje su između ostalog imale za cilj uvođenje dužeg roka primjene Zakona, odnosno 20 godina, umjesto predviđenih 10, ali ovaj predlog nije izglasan. Osim toga, mjesec dana kasnije, druga grupa poslanika uputila je Skupštini Predlog

⁵⁸ J. Trkulja, *ibid*, str. 40-42

⁵⁹ Autor je naveo sažetak tridesetak argumenata, detaljnije str.42-43.

⁶⁰ *Ibid*.

⁶¹ *Ibid*, str. 44

⁶² Izvještaj Tomasa Hamarberga, komesara Saveta Evrope za ljudska prava nakon posete Srbiji 12. do 15. juna 2011, Strazbur, septembar 2011

<https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4ecbbcaaa> (30.11.2020)

⁶³ V. Rakić-Vodinelić, *ibid*, str. 177

⁶⁴ Tekst Poslovnika Komisije dostupan je na sljedećem linku:

<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/reg/viewAct/2afdf65c-396f-4c68-9ffd-6974f186006a> (1.12.2020)

⁶⁵ V. Rakić-Vodinelić, *ibid*, str. 177

⁶⁶ *Ibid*.

Zakona o otvaranju dosijea službi bezbjednosti u Republici Srbiji, koji je i dalje u skupštinskoj proceduri.⁶⁷

2.2.1 Ključne odredbe koje je sadržao Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava iz 2003. godine

Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava uređivao je sljedeća pitanja:

- ✚ oblike i vidove kršenja ljudskih prava kao osnov za ispitivanje odgovornosti;
- ✚ lica prema kojima se sprovodi postupak ispitivanja odgovornosti za kršenje ljudskih prava;
- ✚ načela i pravila postupka ispitivanja odgovornosti za kršenje ljudskih prava;
- ✚ sastav, nadležnost i postupak nadležnih organa; i
- ✚ mjere koje se izriču licima za koja je utvrđeno da su kršila ljudska prava.

Odgovornost za kršenje ljudskih prava⁶⁸ (odnosno lustracija) označava postupak ispitivanja i utvrđivanja kršenja ljudskih prava određenih zakonom, utvrđivanja pojedinačne odgovornosti za kršenje ljudskih prava i izricanje mjera zbog utvrđenih kršenja ljudskih prava.

Kao što je prethodno navedeno, odredbe zakona primjenjivale se na sva kršenja ljudskih prava izvršena poslije 23. marta 1976. godine, kao dana stupanja na snagu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Zakonom o lustraciji prepoznata su dva oblika kršenja ljudskih prava, opšti i posebni.

U **opšte oblike kršenja ljudskih prava** spadala je svaka radnja lica preduzeta u vršenju dužnosti, odnosno zadatka, koja: 1) predstavlja krivično djelo ili drugo kažnjivo djelo za koje se goni po službenoj dužnosti, a za koje je nastupila zastarjelost krivičnog ili drugog kaznenog gonjenja, u čijem je izvršenju lice određeno zakonom učestvovalo kao izvršilac, podstrekač, saučesnik, pomagač, organizator zločinačkog udruženja ili čije izvršenje nije spriječio u skladu sa svojim zakonskim ovlašćenjem; 2) ima za cilj da se neko lice liši prava koje mu po zakonu pripada ili da mu se oteža ostvarivanje takvog prava ili da se nekom licu omogući da stekne neko pravo ili korist koji mu po zakonu ne pripadaju; ili 3) ima za cilj da utiče na državni organ, organizaciju, preduzeće ili drugo pravno lice da donese odluku ili preduzme radnju kojom se građani dovode u neravnotežan položaj.

U **posebne oblike kršenja ljudskih prava** spadala je: svaka radnja lica kojom se vrijeđa pravo na privatnost drugog lica, a koja je preduzeta s ciljem da se dođe do informacija koje se tiču toga lica ili su u njegovom posjedu, da bi se te informacije dostavile Bezbjednosno-informativnoj agenciji ili ranijoj odnosno drugoj odgovarajućoj službi, svaka radnja lica kojom se u sudskom postupku ili u postupku pred drugim državnim organom, kao i u postupku pred organizacijom koja vrši javna ovlašćenja ili prilikom zaključenja pravnih poslova i drugih vidova pravnog prometa od strane državnog organa ili organizacije koja vrši

⁶⁷ Narodna skupština Srbije, Akti: Zakoni u proceduri <http://www.parlament.gov.rs/akti/zakoni-u-proceduri/u-sazivu-od-11-juna-2008.1527.html> (2.12.2020)

⁶⁸ Ljudska prava u smislu ovog zakona su prava predviđena Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, koji je potpisala i ratifikovala Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, prava i slobode čovjeka i građanina predviđena Ustavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. godine, Ustavom Savezne Republike Jugoslavije iz 1992. godine i Ustavom Republike Srbije iz 1990. godine.

javna ovlašćenja, odnosno 1) neopravdano povlašćuje jedno lice u odnosu na drugo ili druga lica, uzimanjem predmeta u rad redosljedom kojim nijesu primljeni, ili zaključenjem pravnih poslova pod privilegovanim uslovima, 2) dovodi u neravnopravan položaj jedno lice u odnosu na drugo ili druga, protivno načelu pravne jednakosti bez obzira na pol, uzrast, rasu, boju kože, nacionalnu pripadnost, politički stav i druga svojstva ličnosti i kad dovođenje u neravnopravan položaj nije krivično djelo, ili se odbija pružanje javnih usluga protivno načelu pravne jednakosti; ili 3) ne preduzima mjere radi obezbjeđenja ravnopravnosti lica pred zakonom. **Ispitivanje odgovornosti** za kršenje ljudskih prava nije bilo predviđeno ukoliko je radnja izvršena:

- ✚ od strane lica mlađeg od 18 godina;
- ✚ usljed prinude, prijetnje, ucjene ili drugog nedopuštenog pritiska; ili
- ✚ davanjem informacija Bezbjednosno-informativnoj agenciji ili ranijoj odnosno drugoj odgovarajućoj službi, u izjavi prilikom saslušanja u policiji, odnosno zadržavanja u policiji, zatvoru ili pritvoru.

Zakonom je bilo predviđeno da se postupak lustracije sprovodi **prema licima koja obavljaju ili su kandidati za obavljanje sljedećih funkcija**, odnosno poslova:

1. poslanika Narodne i pokrajinske skupštine;
2. predsjednika Republike;
3. predsjednika i člana republičke vlade i pokrajinskog izvršnog vijeća;
4. gradonačelnika i predsjednika i zamjenika predsjednika opštine;
5. predsjednika i članove izvršnog odbora skupštine jedinice lokalne samouprave;
6. sekretara Narodne i pokrajinske skupštine;
7. starješinu i zaposlenog na rukovodećim pozicijama u službama Narodne i pokrajinske skupštine;
8. starješinu i zaposlenog na rukovodećim pozicijama u službama predsjednika Republike;
9. zamjenika i pomoćnika ministra, funkcionera koji rukovodi republičkim, odnosno pokrajinskim organima i organizacijama i druge starješine organa u republičkim, odnosno pokrajinskim organima i organizacijama i službama, koje postavlja republička vlada, odnosno izvršno vijeće pokrajine;
10. sekretara skupštine opštine i grada;
11. načelnika okruga;
12. predsjednika i sudije Ustavnog suda Srbije, predsjednika i sudije sudova opšte nadležnosti i posebnih sudova, člana Visokog savjeta pravosuđa, javne tužioce i njihove zamjenike, starješinu organa za prekršaje i sudije za prekršaje;
13. direktora i člana upravnog odbora javnog preduzeća čiji je osnivač Republika, pokrajina ili lokalna samouprava;
14. direktora i člana upravnog odbora javne ustanove čiji je osnivač Republika, pokrajina ili lokalna samouprava i to: predsjednika i člana savjeta univerziteta, rektora univerziteta i dekana fakulteta; predsjednika i člana upravnog odbora ili drugog odgovarajućeg organa upravljanja, direktora, zamjenika direktora, glavnog urednika, zamjenika glavnog urednika i urednika rubrike organizacije koja se bavi javnim informisanjem ili izdavaštvom; direktora, predsjednika i člana upravnog odbora organizacije obaveznog socijalnog osiguranja;

15. guvernera i viceguvernera Narodne banke;
16. direktora banke sa većinskim državnim kapitalom;
17. direktora poreske uprave, zamjenika direktora poreske uprave, pomoćnika direktora – glavnog inspektora poreske policije, direktora regionalne poreske uprave, načelnika regionalnog odjeljenja poreske policije, direktora filijale poreske policije;
18. funkcionera i ovlašćenog službenog lica u Bezbjednosno-informativnoj agenciji, odnosno drugoj odgovarajućoj službi;
19. direktora i rukovodećeg službenika u zavodskoj ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija;
20. šefa diplomatske misije u stranoj državi i međunarodnoj organizaciji, odnosno konzula; ili
21. načelnika generalštaba odnosno načelnika kontraobavještajne službe.

2.2.2 Postupak i pravila u vezi sa ispitivanjem odgovornosti za kršenje ljudskih prava

Stranka u postupku, prema Zakonu bila je lice čija se odgovornost za kršenje ljudskih prava ispitivala pred Komisijom za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava, pri čemu su se na zastupanje lica, njegov položaj, pravo na odbranu i na branioca shodno primjenjivala pravila Zakonika o krivičnom postupku. Ako je Komisija smatrala da je to potrebno radi izvođenja dokaza, a naročito radi uzimanja izjave od lica čije je ljudsko pravo povrijeđeno, bila je ovlašćena da pozove ombudsmana da učestvuje u postupku.

U postupku lustracije ispitivala se odgovornost fizičkog lica za kršenja ljudskih prava predviđenih zakonom. Zakon je propisivao da **pripadnost određenoj političkoj stranci, organizaciji ili grupi**, izuzev pripadnosti zločinačkom udruženju u slučaju kad je kršenje ljudskih prava istovremeno krivično djelo za koje je nastupila zastarjelost krivičnog gonjenja, **samo po sebi nije osnov za sprovođenje postupka lustracije i za izricanje lustracionih mjera**. U postupku lustracije utvrđivalo se da su u vrijeme kršenja ljudskih prava bile ispunjene pretpostavke pojedinačne odgovornosti u skladu sa krivičnim i drugim kaznenim zakonima.

Dodatno, Zakon je propisivao poštovanje dostojanstva ličnosti lica prema kome se vodi postupak lustracije i poštovanje drugih prava, te da Komisija i drugi organi postupka lustracije nijesu ovlašćeni da primjenjuju prinudne mjere radi obezbjeđenja prisustva i učešća lica prema kome se vodi lustracioni postupak. Sva prava koja je uživalo lice protiv koga se vodi krivični postupak, uživalo je i lice prema kome se vodi postupak lustracije, a svaka povreda procesnih ovlašćenja lica prema kome se vodi postupak lustracije predstavljala je apsolutno bitnu povredu postupka.

Prethodni postupak lustracije, shodno Zakonu, primjenjivao se na lica koja su bila kandidati za funkcije koje podliježu ispitivanju odgovornosti. Organi i organizacije nadležni za kandidovanje, izbor, postavljenje ili prijem u službu lica bili su dužni da bez odlaganja podnesu zahtjev za provjeru kršenja ljudskih prava Komisiji. Izuzetak su bili predsjednik Republike, poslanik Narodne i pokrajinske skupštine, gradonačelnik i predsjednik i zamjenik predsjednika opštine, te guverner i viceguverner Narodne banke za koje je bilo predviđeno da Komisija **vrši provjeru po službenoj dužnosti**.

Nakon pokrenutog postupka, Vijeće Komisije za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava bilo je dužno da u roku od 60 dana od dana prijema zahtjeva izvrši provjeru da li su lica obuhvaćena zakonom kršila ljudska prava. Prema odredbama Zakona, **provjera se vršila** uvidom u spise Bezbjednosno-informativne agencije ili ranije odnosno druge odgovarajuće službe, sudske spise, spise drugih državnih organa i organizacija koje vrše javna ovlašćenja, pri čemu su svi organi i organizacije bili u obavezi da bez odlaganja omoguće uvid u sve tražene spise. Komisija je, na osnovu izvršene provjere, pismeno, u roku od sedam dana od okončanja provjere, bila u obavezi da obavještava organe i organizacije, kao i kandidata prema kome se sprovodi postupak lustracije o tome da li su kandidati za funkcije i položaje iz kršili ljudska prava, odnosno da li su inicirali, naređivali ili svojim obavještenjima ili na drugi način učestvovali u kršenju ljudskih prava.

Kandidat za funkciju protiv koga se vodi postupak, imao je pravo da u roku od sedam dana od dana prijema obavještenja o kršenju ljudskih prava, izvrši uvid u sve dosijee i dokumente na osnovu kojih je vijeće Komisije utvrdilo da je taj kandidat kršio ljudska prava. Osim toga, kandidatu za funkciju Zakon je omogućavao da, u roku od sedam dana od dana ostvarenog uvida, odnosno isteka roka za uvid, saopšti vijeću Komisije da odustaje od kandidature ili da uloži **prigovor Komisiji**. Ako bi lice odustalo od kandidature, Komisija je o tome odmah obavještavala organ, odnosno organizaciju nadležnu za kandidovanje, izbor, postavljenje ili prijem lica u službu. Ako bi lice uložilo prigovor Komisiji, Komisija je na sjednici odlučivala o prigovoru u roku od tri dana od dana prijema prigovora.

Zakonom je bilo predviđeno da protiv odluke Komisije kojom je odbijen, odnosno odbačen prigovor, podnosilac prigovora **može podnijeti žalbu Vrhovnom sudu Srbije** u roku od sedam dana od dana prijema odluke Komisije.

U žalbi su se mogle iznositi samo one činjenice za koje kandidat učini vjerovatnim da za njih nije znao ili da za njih nije mogao znati, odnosno predlagati samo oni dokazi za koje se učini vjerovatnim da su pribavljeni ili nastali pošto je Komisija donijela odluku o prigovoru.

Naknadni postupak lustracije, shodno odredbama Zakona, Komisija je bila nadležna da pokrene i sprovede prema licima koja su već obavljala funkcije obuhvaćene Zakonom po službenoj dužnosti, pri čemu su u ovom postupku važila sva pravila postupka koja su bila propisana i za prethodni postupak.

U ovom postupku, Zakon je predviđao pravo lica koje obavlja funkciju da u prigovoru Komisiji zatraži od Komisija zakazivanje i održavanje usmene rasprave radi izvođenja dokaza o kršenju ljudskih prava. U tom slučaju, Komisija je po Zakonu bila u obavezi da zakaže raspravu u roku od 15 dana od dana izjavljivanja prigovora. Usmena rasprava u pravilu bila je zatvorena za javnost, osim ako pismeno zatraži da rasprava bude održana uz prisustvo javnosti. U žalbi Vrhovnom sudu Srbije, prema Zakonu, mogle su se iznositi nove činjenice i novi dokazi ako lice iz koje je obavljalo funkciju učini vjerovatnim da je za te činjenice saznalo po zaključenju usmene rasprave pred Komisijom, odnosno da je dokaze pribavilo ili da su oni nastali tek po zaključenju usmene rasprave pred Komisijom.⁶⁹

⁶⁹ Zakon je propisivao da vijeća Komisije i Komisija u postupanju u pojedinačnim pravnim stvarima primenju pravila Zakonika o krivičnom postupku.

2.2.3 Organi za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava

Odredbama Zakona bilo je predviđeno osnivanje Komisije za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava, kao samostalnog i nezavisnog organa koji vodi postupak lustracije protiv lica određenih zakonom, utvrđuje kršenja ljudskih prava u skladu sa zakonom i izriče određene mjere.

U pogledu sastava, bilo je propisano da Komisija ima **devet članova**, i to: tri člana su sudije Vrhovnog suda Srbije, tri člana – istaknuti pravni stručnjaci, jedan član – zamjenik Republičkog javnog tužioca i dva člana – poslanici koji su diplomirani pravnici, a nijesu birani sa istih izbornih lista. Članove Komisije, po Zakonu, **predlagao je predsjednik Narodne skupštine** (za svako mjesto, iz svake grupe bar dva kandidata).

Zakon je predviđao da **članove Komisije bira Narodna skupština** tajnim glasanjem, većinom glasova prisutnih poslanika, na period od šest godina (a članovi iz reda poslanika do isteka mandata). Komisija je funkcionisala u okviru **tri vijeća** koja su bila nadležna za vođenje postupka, pri čemu je, Zakon propisivao da je predsjednik vijeća sudija Vrhovnog suda. U cilju uređivanja načina rada i unutrašnje organizacije, Komisija je imala pravo da usvoji Poslovnik o radu.

Između ostalog, Zakon je definisao nadležnosti **vijeća i Komisije** i to:

- Vijeće Komisije: 1) pokreće postupak po službenoj dužnosti; 2) ispituje da li je u pokrenutom postupku povrijeđeno ljudsko pravo pojedinačnom radnjom ili aktom lica određenih ovim zakonom; 3) izvodi dokaze radi utvrđivanja kršenja ljudskih prava; 4) donosi prvostepene odluke u kojima utvrđuje da li je izvršena povreda ljudskih prava i odlučuje o izricanju mjera zbog povrede ljudskih prava.
- Komisija: 1) utvrđuje načelne pravne stavove o pojmu i vrstama ljudskih prava na koje se odnosi ovaj zakon, o utvrđivanju pojedinačne odgovornosti lica određenih ovim zakonom i o mjerama koje se izriču radi kršenja ljudskih prava; 2) zauzima stavove neophodne radi ujednačavanja prakse svojih vijeća; 3) odlučuje o prigovorima protiv odluke vijeća Komisije, bez održavanja usmene rasprave, ili na osnovu usmene rasprave, u skladu sa ovim zakonom, i 4) obavlja druge poslove prema zakonu.

Protiv odluke vijeća Komisije lice je moglo izjaviti prigovor toj Komisiji, a protiv odluke Komisije o prigovoru, žalbu Vrhovnom sudu.

2.2.4 Mjere zbog kršenja ljudskih prava

Zakonom su bile propisane sljedeće mjere zbog kršenja ljudskih prava:

Javno saopštenje Komisije – Prema odredbama Zakona, Komisija je bila ovlašćena da u sredstvima javnog informisanja, koje sama odredi, a uvijek u „Službenom glasniku Republike Srbije”, objavi saopštenje sa podacima o kršenju ljudskih prava koje je izvršilo lice, ukoliko

se to lice ne povuče sa položaja koji obavlja ili ne odustane od kandidature u roku od sedam dana od dana isteka roka za vršenje prava na uvid u spise, ako Komisija, na osnovu sprovedenog postupka, stekne uvjerenje da je to lice kršilo ljudska prava u smislu zakona; ako to lice ne uloži prigovor u skladu sa zakonom; ako se to lice ne povuče sa položaja koji zauzima ili ne odustane od kandidature u roku od sedam dana od dana prijema odluke Komisije o odbijanju odnosno odbacivanju njegovog prigovora; ako to lice ne uloži žalbu u skladu sa zakonom; ako se to lice ne povuče sa položaja koji zauzima ili ne odustane od kandidature u roku od sedam dana od dana prijema odluke Vrhovnog suda o odbijanju, odnosno odbacivanju njegove žalbe.

Mjere ograničenja obavljanja funkcije – U skladu sa Zakonom, lice za koje bi odlukom Komisije ili Vrhovnog suda bilo utvrđeno da je kršilo ljudska prava, a nije se povuklo sa položaja, odnosno odustalo od kandidature za funkcije, u roku od 30 dana od dana javnog saopštenja Komisije, ne može zauzimati, odnosno zauzeti funkcije **u roku od pet godina od dana javnog saopštenja Komisije**. Nastupanje uslova za zabranu zauzimanja funkcije, po službenoj dužnosti utvrđivao je Vrhovni sud, a odluku kojom je utvrdio postojanje tih uslova, zajedno sa zakonskom zabranom, objavljivao je u „Službenom glasniku Republike Srbije“. Lice kome je izrečena mjera zabrane zauzimanja položaja, imalo je pravo da se u roku od 15 dana od dana objavljivanja mjere vrati kod poslodavca sa kojim je bio u radnom odnosu prije zauzimanja položaja, a ako mu je taj radni odnos prestao ili ako uopšte nije bio u radnom odnosu imalo je prava koja pripadaju zaposlenom za čijim je radom prestala potreba.

IZVORI INFORMACIJA

Alan Uzelac, (Ne)savladive prepreke lustraciji: Quis custodiet ipsos custodes?, Europski glasnik, No.16, 2011, 153-168

Aleksandar Stevanović, LUSTRACIJA: POJAM I PRAVNI ASPEKTI, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja 2018 / Vol. XXXVII / 3 / 109-123

Anđelko Milardović, *Elite Groups in the Waves of Democratization and Lustrations*, Lustration and Consolidation of Democracy and the Rule of Law in Central and Eastern Europe, Political Science Research Centre Zagreb, 2007, p. 86-108

Bertelsmann Stiftung, BTI 2012 — Albania Country Report. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2012.
https://www.bti-project.org/content/en/downloads/reports/country_report_2012_ALB.pdf

Bertelsmann Stiftung, BTI 2020 Country Report — Romania, Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2020.
https://www.bti-project.org/content/en/downloads/reports/country_report_2020_ROU.pdf

Bratoljub Klaić, Rječnik stranih izraza, Školska knjiga, Zagreb 2007.

ECHR, Case of Luboch v. Poland judgment of 15 January 2008
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22CASE%20OF%20LUBOCH%20v.%20POLAND%22%22%22itemid%22:%5B%22001-84373%22%22%5D%7D>

ECHR, Case of Matyjek v. Poland judgment of 24 April 2007
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22matyjek%20v.%20slovakia%22%22%22itemid%22:%5B%22001-80219%22%22%5D%7D>

ECHR, Case of Turek v. Slovakia judgment of 14 February 2006
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22turek%20v.%20slovakia%22%22%22itemid%22:%5B%22001-72354%22%22%5D%7D>

ECHR, Case of Ždanoka v. Latvia judgment of 16 March 2006
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22C5%BE%20danoka%22%22%22itemid%22:%5B%22001-72794%22%22%5D%7D>

ECHR, CASE OF BILESKI v. NORTH MACEDONIA, JUDGMENT, STRASBOURG, 6 September 2019
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22CASE%20OF%20BILESKI%20v.%20NORTH%20MACEDONIA%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-193465%22%22%5D%7D>

ECHR, CASE OF IVANOVSKI v. THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA, JUDGMENT, STRASBOURG, 21 January 2016, dostupna na hrvatskom jeziku na sljedećem linku:
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22HRV%22%22%22appno%22:%5B%2229908/11%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-183048%22%22%5D%7D>

ECHR, CASE OF KARAJOV v. THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA, STRASBOURG, JUDGMENT, 6 April 2017
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22KARAJOV%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-172563%22%22%5D%7D>

European Commission, URGENT REFORM PRIORITIES FOR THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA (JUNE 2015)
https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150619_urgent_reform_priorities.pdf

Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (Stasi-Unterlagen-Gesetz — StUG)
<https://www.bstu.de/assets/bstu/de/Downloads/stasi-unterlagen-gesetz-StUG.pdf>

Ivan Klajn, Milan Šipka, Veliki rečnik stranih reči i izraza, Prometej, Novi Sad, 2008.

Izveštaj Tomasa Hamarberga, komesara Savjeta Evrope za ljudska prava nakon posete Srbiji 12. do 15. juna 2011, Strazbur, septembar 2011
<https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4ecbbcaaa>

Jasmin Hasić, Lustracija kao okosnica demokratske transformacije društva i tranzicijske pravde u Češkoj Republici, Časopis za domaće, njemačko i evropsko pravo, broj 2/2014

Jovica Trkulja, *Aporije pravnog savladavanja autoritarne prošlosti u Srbiji*, HERETICUS - Časopis za preispitivanje prošlosti Vol. VII (2009), No. 1-2, Centar za unapređivanje pravnih studija, str. 35-58

LEGE lustratiei, privind limitarea temporară a accesului la unele funcții și demnități publice pentru persoanele care au făcut parte din structurile de putere și din aparatul represiv al regimului comunist în perioada 6 martie 1945 – 22 decembrie 1989 http://www.cdep.ro/pls/proiecte/docs/2006/pr282_06;1.pdf

Milan Cakić, LUSTRACIJA U EVROPI I SRBIJI: MOTIVACIJA ZA DONOŠENJE ZAKONA O LUSTRACIJI I NJIHOVE DRUŠTVENE FUNKCIJE, Sociologija 3/2010, 285-306

Miodrag Radojević, Lustracija u Srbiji - ilustracija nemoći demokratskih promena, HERETICUS - Časopis za preispitivanje prošlosti, Vol. II (2009)

Narodna skupština Srbije, Akti: Zakoni u proceduri <http://www.parlament.gov.rs/akti/zakoni-u-proceduri/u-sazivu-od-11-juna-2008.1527.html>

Narodna skupština Srbije, Privremene stenografske beleške, 8. sjednica Prvog redovnog zasijedanja, 3. dan rada, Predlog zakona o odgovornosti kršenja ljudskih prava (u načelu), 29.05.2003. godine
<https://otvoreniparlament.rs/transkript/6032?tagId=59831&page=1>

Nastavak 73. sjednice Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH: vidjeti Zapisnik, str. 14
<https://www.parlament.ba/session/SessionDetails?id=1662&lang=bs>

Opinion no. 624/2012, Amicus Curiae Brief on the Law on determining a criterion for limiting the exercise of public office, access to documents and publishing, the co-operation with the bodies of the state security ("Lustration Law") of "the former Yugoslav Republic of Macedonia" adopted by the Venice Commission At its 93rd Plenary Session (Venice, 14-15 December 2012)
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2012\)028-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2012)028-e)

Parlamentarna skupština BiH: Zakoni u prethodnim sazivima
<https://www.parlament.ba/Law/SearchLaws?page=2&CategoryId2=on&MandateId2=7>

Program rada Vijeća ministara BIH za 2012. godinu
http://www.savjetministara.gov.ba/akti/program_rada/default.aspx?id=16457&langTag=hr-HR

Report on measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian system, Doc. 7568, 3 June 1996 (attached to the Resolution 1096): Guidelines to ensure that lustration laws and similar administrative measures comply with the requirements of a state based on the rule of law
<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7506&lang=EN>

Resolution 1096 (1996), Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507>

Текст Пословника Комисије доступан је на следећем линку:

<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/reg/viewAct/2afdf65c-396f-4c68-9ffd-6974f186006a>

The Agency of the Federal Commissioner for the Stasi Records (BStU) How many requests have been received?

<https://www.bstu.de/en/the-agency/tasks-of-the-bstu/#c246>

The former Yugoslav Republic of Macedonia, Progress Report 2014, European Commission, October 2014

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-progress-report_en.pdf

The former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts' Group on systemic Rule of Law issues relating to the communications interception revealed in Spring 2015, Brussels, June 2015

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news-news-files/20150619_recommendations_of_the_senior_experts_group.pdf

U.S. Department of State, 2017 Country Reports on Human Rights Practices: Macedonia

Venice Commission, Amicus Curiae Opinion on the Law on the cleanliness of the figure of high functionaries of the public administration and elected persons of Albania, 13 October 2002, page 8

Vesna Rakić-Vodinelić, *An Unsuccessful Attempt of Lustration in Serbia*, Lustration and Consolidation of Democracy and the Rule of Law in Central and Eastern Europe (eds. Vladimira Dvořáková, Anđelko Milardovic), Political Science Research Centre Zagreb, 2007, p. 169-182

ZAKON o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (Službeni glasnik RS", br. 58 od 3. juna 2003, 61 od 13. juna 2003 – ispravka)

<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/reg/viewAct/2f3e4458-f3fc-4b33-ba43-3c6b29f3ff11>

ЗАКОН ЗА ИЗМЕНУВАЊЕ И ДОПОЛНУВАЊЕ НА ЗАКОНОТ ЗА ОПРЕДЕЛУВАЊЕ ДОПОЛНИТЕЛЕН УСЛОВ ЗА ВРШЕЊЕ НА ЈАВНА ФУНКЦИЈА Службен весник на РМ, бр. 24 од 25.02.2011. година

Закон за определување на услов за ограничување за вршење на јавна функција, пристап на документи и објавување на соработката со органите на државната безбедност, Службен весник бр.86/2012, 9. јули 2012. године

<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/80924D5650FF7640A735E52BC6AFDF4B.pdf>

М. Ц. Николовска, М. Митевски, Т. Ристевски, ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО ПРОЦЕСОТ НА ЛУСТРАЦИЈА, Здружение на граѓани Институт за човекови права, Скопје, август 2016

Предлог на закон за престанување на важење на Законот за определување на услов за ограничување за вршење на јавна функција, пристап на документи и објавување на соработката со органите на државната безбедност, ОБЈАСНУВАЊЕ на содржината на одредбите на Предлог законот, Скопје, јули 2015. година